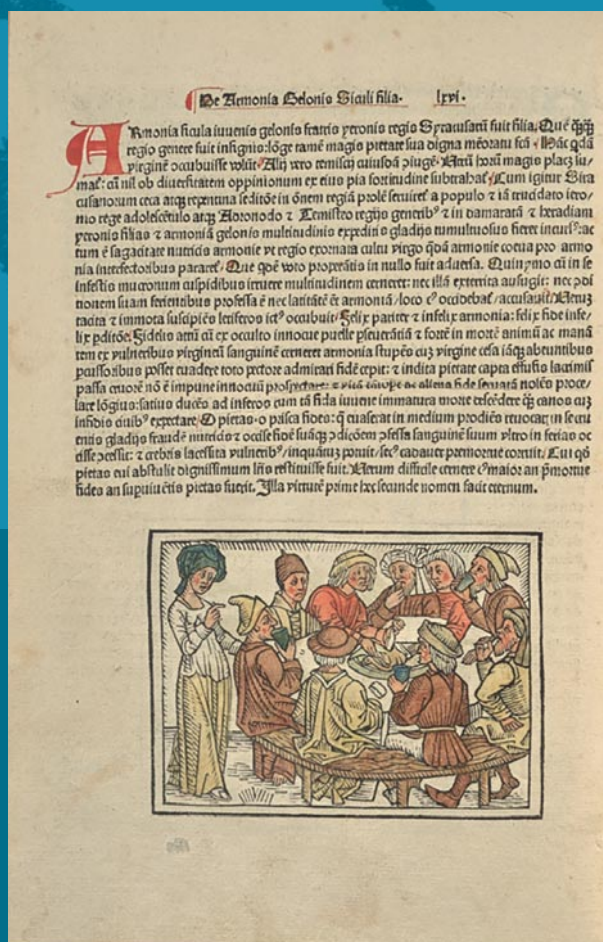

ex officina

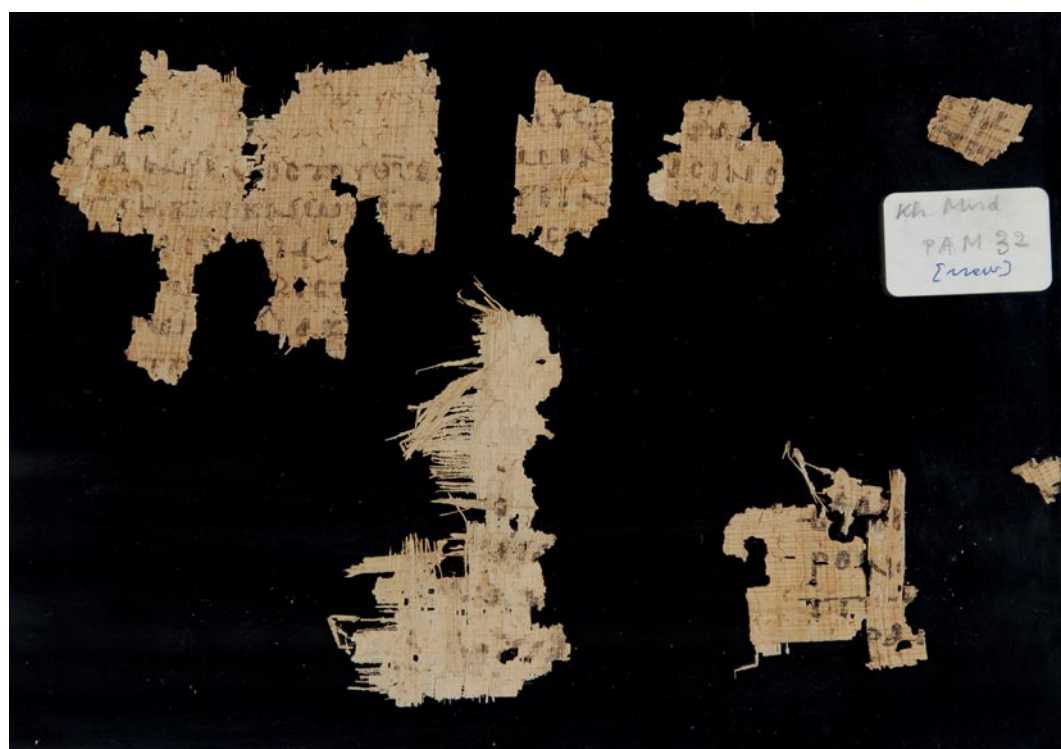

De Khirbet-Mird papyri bij Bijzondere Collecties: stand van zaken

Bijzondere Collecties van KU Leuven Bibliotheken beheert een uitzonderlijke verzameling oude papyrusfragmenten. Deze zijn afkomstig uit Khirbet Mird, een plek in de buurt van Qumran, waar een team van Leuvense theologen-archeologen onder de leiding van hoogleraar Robert De Langhe in 1950 opgravingen heeft gedaan.

Bij de opgravingen werden nauwelijks teksten in situ gevonden, maar wel werden via de arbeiders een reeks teksten aangekocht. Deze teksten behoren niet tot de wereldberoemde Qumranvondsten uit het begin van onze tijdrekening, maar zijn restanten van een of meerdere kloosterbibliotheken en -archieven uit de zevende of achtste eeuw na Christus. Ze werden na de opgravingen verdeeld tussen de universiteit Leuven (teksten met het inventarisnummer M.A.B. = Mission Archéologique Belge) en het Palestine Archaeological Museum (inventarisnummers beginnend met P.A.M.).

Sommige teksten uit de groep zijn literair van aard, met onder meer fragmenten van een luxueuze editie van het evangelie van Mattheus, uitgegeven in *Le Muséon* in 2003.¹ Deze literaire teksten zijn beschreven door Joseph van Haelst² en in de *Leuven database of Ancient Books*,³ waar ook wordt verwezen naar een aantal kleurenfoto's online. Daarnaast zijn alle P.A.M.-teksten op microfiche beschikbaar gesteld door E. Tov.⁴ De meeste papyri zijn echter kleine fragmenten van een paar vierkante centimeter in documentair schrift, die nog nooit systematisch bestudeerd zijn.

Glasplaat met de fragmenten van P.A.M. 32. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties.

1 Stéphane Verhelst, 'Les fragments de Castellion (Kh. Mird) des Évangiles de Marc et de Jean (P84)', *Le Muséon* 2003, 116, 1/2, 15-44.

2 Joseph van Haelst, *Catalogue des papyrus littéraires juifs et chrétiens*, Parijs 1976.

3 www.trismegistos.org/ldab/

4 E. Tov, *The Dead Sea Scrolls on microfiche: a comprehensive facsimile edition of the texts from the Judaean Desert*, Leiden 1993.

Een niet-gepubliceerde catalogus van alle teksten door prof. dr. Willy Clarysse, gerealiseerd in 1999, is beschikbaar in de deelcollectie boekgeschiedenis van het Tabularium.⁵

De ontsluiting van deze bijzondere collectie is dus zeer summier en de actuele bewaartoestand is zorgwekkend. Sinds hun aankomst in Leuven in 1950 worden de papyri immers bewaard tussen glazen platen, die met plastic plakband zijn dichtgemaakt. De papyri die door Joseph van Haelst zijn uitgegeven en de literaire fragmenten zijn ondertussen opnieuw tussen glas gebracht, maar ook dit is niet professioneel gebeurd.

Verskillende onderzoekers en collectiebeheerders van de KU Leuven hebben daarom een project uitgetekend, het *Khirbet Mird Papyri Project* (KMPP), dat moet leiden tot een goede bewaring en wetenschappelijke ontsluiting van deze unieke tekstcollectie. De algemene coördinatie van het project is in handen van Marleen Reynders, hoofd Bijzondere Collecties, hierin bijgestaan door projectleider/conservator An Smets.

Het project bestaat uit drie fases. De eerste fase, die gestart is in 2017, betreft de voorstudie, de documentatie, de digitalisering, de wetenschappelijke beeldvorming en de conservering van de fragiele papyrusfragmenten. Hiervoor werd ondertussen een conservator/restaurator aangeworven. In fase 2 worden de papyri van Khirbet Mird ter beschikking gesteld van Leuvense en internationale onderzoekers. Hun werk bestaat uit het tekstonderzoek, de contextualisering en de wetenschappelijke publicatie van het corpus. In fase 3 krijgt het project zijn bekroning met een uitzonderlijke tentoonstelling voor het grote publiek.

Het Khirbet Mird Papyri Project krijgt deskundige ondersteuning van de *Israel Antiquities Authority* (IAA), de leidende instelling in het wereldwijde onderzoek naar en de conservering van de Dode Zeerollen.⁶ Daarnaast wordt in het kader van het KMPP samengewerkt met prof. dr. Todd Hickey (Department of Classics, University of California, Berkeley), en met andere onderzoekers en archivariissen uit verschillende Europese wetenschappelijke instellingen.

In Leuven wordt dit project uitgevoerd door een interdisciplinair team van wetenschappers, onder voorzitterschap van prof. dr. Eibert Tigchelaar (Faculteit Theologie & Religiewetenschappen, Bijbelwetenschap), die de fragmenten nader zal bestuderen. De andere onderzoekers zijn em. prof. dr. Willy Clarysse (Faculteit Letteren, Oude Geschiedenis: Papyrologie) en prof. dr. Lieve Watteeuw (Book Heritage Lab – KU Leuven; Faculteit Theologie & Religiewetenschappen en Illuminare, Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst). Prof. dr. Lieve Watteeuw staat in voor de conservering, de diagnose en het materiaaltechnisch onderzoek en, samen met Bruno Vandermeulen (Digitaal Labo KU Leuven), voor de digitalisering en wetenschappelijke beeldvorming. Em. prof. dr. Florentino García Martínez en em. prof. dr. Marc Vervenne (Faculteit Theologie & Religiewetenschappen, Bijbelwetenschap) adviseren over de wetenschappelijke en organisatorische aspecten van het project.

Dankzij de inspanningen van al deze personen gaat deze collectie een mooie toekomst tegemoet, met betere bewaaromstandigheden en een grotere bekendheid.

An Smets

5 BTAB, 091leuvenUB

6 www.antiquities.org.il/modules_eng.aspx?Module_id=57

Een oudtestamentische papyrus uit de Leuvense collectie

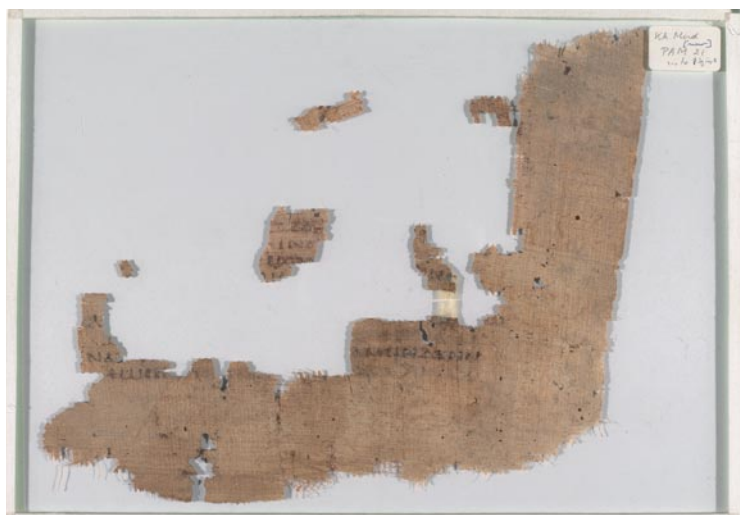
De verzameling papyri uit Khirbet Mird die zich in de afdeling Bijzondere Collecties van KU Leuven Bibliotheken bevindt, bevat een handvol getuigen van de Griekse Bijbel. Naast drie papyri met fragmenten van het Nieuwe Testament (die alle uitgegeven en bestudeerd zijn), gaat het om één enkele papyrus met delen van het Oude Testament (P.A.M. 21). Zijn bestaan is al sinds 1953 bekend, maar de papyrus werd nog niet gepubliceerd of bestudeerd. De precieze inhoud werd zelfs nooit correct geïdentificeerd. In het kader van het *Khirbet Mird Papyri Project* werd P.A.M. 21 nu voor het eerst onderzocht en uitgegeven. De papyrus bevat enkele fragmenten van het Bijbelboek *Wijsheid van Salomo* (verkort ook wel *Wijsheid* genoemd).

Vanaf vermoedelijk de derde eeuw voor Christus werd de Hebreeuwse Bijbel naar het Grieks vertaald. Het initiatief ging uit van de joodse gemeenschap in Alexandrië (Noord-Egypte) die sterk gehelleniseerd was en voor wie het Grieks natuurlijker aanvoelde dan het Hebreeuws. Het enorme vertaalproject strekte zich uit over meerdere eeuwen en bleef niet beperkt tot Alexandrië. Het hele proces was opmerkelijk dynamisch: de Bijbelboeken werden op uiteenlopende manieren vertaald. De onderneming oversteeg zelfs het maken van vertalingen: door joodse auteurs werden ook nieuwe boeken meteen in het Grieks geschreven. *Wijsheid* is één van zulke werken.

Het redelijk korte boek *Wijsheid* (35 pagina's in de Willibrordvertaling) behoort tot de zogenaamde wijsheidsliteratuur van de Bijbel. Het biedt een synthese van Bijbelse interpretatie en filosofisch gedachtegoed. De auteur kende de joodse Bijbel heel goed en was daarnaast erg vertrouwd met de antieke Griekse filosofische traditie (met name Plato). De tekst behandelt enkele belangrijke joodse concepten door gebruik te maken van Griekse filosofie. Veel aandacht gaat uit naar thema's zoals het hiernamaals (en Platoonse ideeën omtrent de ziel), het begrip wijsheid en de problemen van afgoderij.

Het is onduidelijk wanneer *Wijsheid* geschreven werd, maar vermoedelijk gebeurde dit in de eerste eeuw voor Christus. De auteur moet zeker tot de joodse intellectuele elite van Alexandrië behoord hebben. In de eeuwen na de dood van Alexander de Grote (323 v.C.) was deze stad een kosmopolitisch centrum en huisvestte zij een grote joodse gemeenschap die erg vertrouwd was met de antieke literatuur en filosofie. De identiteit van de auteur is onbekend, maar de oudtestamentische koning Salomo was hij zeker niet. De (in dit opzicht misleidende) titel vermeldt Salomo enkel omwille van zijn legendarische reputatie als wijze vorst.¹

In de eerste eeuw na Christus werd in het Heilige Land de canon van de joodse Bijbel definitief vastgelegd. De rabbijnen die deze selectie voltrokken, hadden zich in grote mate afgekeerd van de Griekse

¹ Naast *Wijsheid* worden ook de bijbelboeken Spreuken, Prediker en Hooglied foutief aan Salomo toegeschreven.

taal en plaatsten omwille van religieus-politieke doeleinden het Hebreeuws voorop. Mede daardoor viel *Wijsheid* naast de selectie: het werd niet opgenomen in de canon.² Het vroege christendom daarentegen was erg op de Griekse taal gericht: de hogervermelde Griekse vertaling van de Hebreeuwse Bijbel werd door de christenen als hun Oude Testament gebruikt. Ook *Wijsheid* werd om deze reden opgenomen in de Griekse christelijke Bijbelcanon, hoewel zijn canoniciteit tot op zekere hoogte omstreden zou blijven.³ Samen met Job, Spreuken, Prediker, Hooglied en *Wijsheid* van Jezus Sirach vormde *Wijsheid* een groep van zes oud-testamentische, poëtische wijsheidsboeken.

In het Griekse christendom was *Wijsheid* niet het meest populaire Bijbelboek (mede omwille van zijn omstreden canoniciteit). In de liturgie speelde het nauwelijks een rol. Het eerste volwaardige Griekse commentaar werd niet vóór de laat-Byzantijnse periode geschreven (veertiende eeuw). Ook zijn ons relatief weinig Griekse kopieën van de tekst bekend, en nog minder uit de vroegste fase van de overlevering. Zo is het aantal bekende papyri erg klein in vergelijking met sommige andere Bijbelboeken. In dit licht is de waarde van de Leuvense papyrus erg groot.

De papyrus P.A.M. 21 uit Khirbet Mird is één van slechts drie bekende Griekse papyri met de tekst van *Wijsheid*; de andere twee bevinden zich in Oxford en Wenen.

De Leuvense papyrus bestaat uit drie fragmenten, maar twee ervan zijn te klein om geïdentificeerd te kunnen worden. Het grootste fragment bevat delen van verzen 8 (voorzijde) en 15-17 (keerzijde) van hoofdstuk 10 van *Wijsheid*. Het is een brokstuk van één blad van een papyrus-codex. Naar de afmetingen van de oorspronkelijke codex hebben we het raden. Wel weten we dat het een luxueus exemplaar was, met brede marges en een verzorgde bladspiegel. Misschien ging het om een Bijbelmanuscript dat alle zes hogergenoemde wijsheidsboeken van het Oude Testament bevatte.

Fragmenten van het bijbelboek *Wijsheid*, ca. 700. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, P.A.M. 21.

De tekst is geschreven in majuskels, en wel in een specifieke vorm die de ‘Alexandrijnse majuskel’ of ‘Koptische unciaal’ genoemd wordt. De vorm van het schrift leert ons dat de tekst op het einde van de zevende of het begin van de achtste eeuw geschreven werd. Daarmee is P.A.M. 21 de meest recente van de ons bekende papyri van *Wijsheid*: de papyrusfragmenten in Oxford en Wenen stammen respectievelijk uit de derde en de vierde/vijfde eeuw. Ook is het daarmee jonger dan de Leuvense P.A.M.-fragmenten van het Nieuwe Testament (alle vijfde of zesde eeuw). Het gebruik van de Alexandrijnse majuskel in P.A.M. 21 is opvallend: dit schrift werd meestal gebruikt door Koptische christenen in Noord-Egypte.⁴

Reinhart Ceulemans

Bibliografie

- Reinhart Ceulemans & Gertjan Verhasselt, ‘Fragments of the Wisdom of Solomon (10:8b–d and 10:15b–17d) from Khirbet Mird (PLeuven PAM 21 = Rahlfs 888)’, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 205, 2018, 107–117.

² Ook vandaag zal men dit werk, waarvan geen antieke Hebreeuwse versie bestaat, niet terugvinden in een joodse Bijbel (noch in de protestantse canon, die nauw bij de Hebreeuwse aansluit).

³ De Bijbelcanon van de rooms-katholieke traditie gaat, via de Latijnse Vulgaat, grotendeels op deze Griekse canon terug. Bijgevolg kan *Wijsheid* in elke rooms-katholieke bijbel aangetroffen worden (als een van de zogenaamde deuterocanonieke boeken).

⁴ Naast P.A.M. 21 treft men de Alexandrijnse majuskel aan in P.A.M. 32 fr. a en fr. b (de inhoud hiervan werd tot dusver niet geïdentificeerd). De nieuwtestamentische P.A.M.-papyri zijn in de meer courante bijbelmajuskel geschreven.

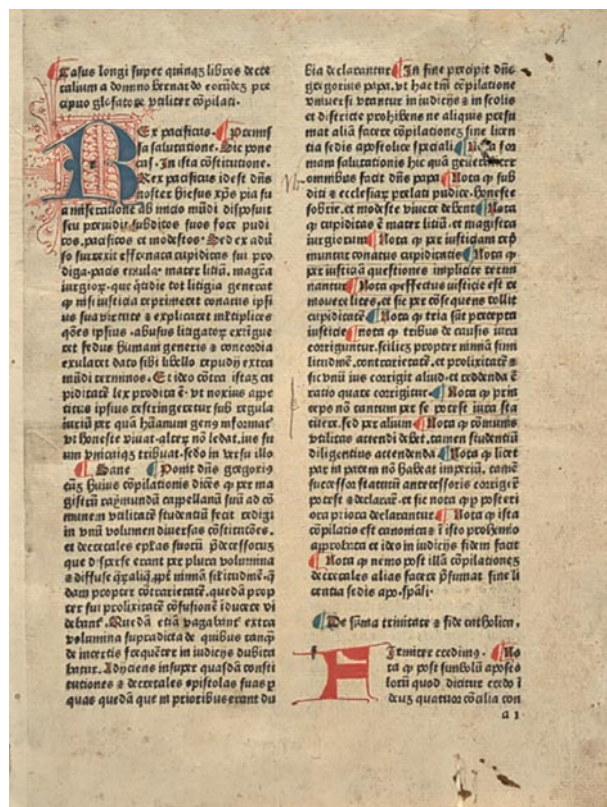
Leuvense drukken voor de Leuvense Universiteitsbibliotheek: de collectie *Cras Vives*

Het drukken van boeken begon ook in Leuven in 1473. De Brabantse stad staat zo met Aalst en Utrecht aan de wieg van de boekdrukkunst in de Lage Landen.

Jan van Westfalen, die samen met financier Dirk Martens de eerste boeken had gedrukt in de Zuidelijke Nederlanden, werd in 1474 universiteitsdrukker. Tot 1497 bracht hij ruim 160 uitgaven op de markt. Zijn functie werd dan overgenomen door zijn vroegere vennoot Dirk Martens, die tot 1530 ruim 230 titels zou publiceren. Bekend is uiteraard *Utopia* van Thomas More (1516). Martens' opvolgers Rutger Rescius en Servaas Sassenus zetten de traditie van humanistisch en universitair drukwerk verder. Algemene boeken, voornamelijk religieuze, werden vooral door Joannes Bogardus en Joannes Masius gepubliceerd. In de zeventiende eeuw lijkt Hieronymus Nempaeus de meest productieve drukker te zijn geweest, terwijl leden van de families Denique en Stryckwant tot in de achttiende eeuw de toon zetten. In die eeuw werd het boekbedrijf gedomineerd door de familie Van Overbeke. De Leuvense Academische Drukkerij nam van 1759 tot 1797 het grootste deel van standaardproducten als disputaties en thesen voor haar rekening.

In 1636 riep de Leuvense Universiteit een Centrale Bibliotheek in het leven. Die moest de leatuurvoorziening voor de hele universitaire gemeenschap bevorderen. Tot dan hadden professoren en studenten het moeten stellen met eigen collecties en met de bibliotheken van colleges en religieuze instellingen. In de periode 1795-1797, tijdens de Franse bezetting, werden de boeken van de universiteitsbibliotheek overgebracht naar de *École centrale* in Brussel en systematisch geplunderd ten behoeve van de centrale Parijse collecties. Een goede eeuw later telde de bibliotheek ruim 300.000 boeken, ongeveer 800 incunabels en een duizendtal handschriften.

Op 27 augustus 1914 staken Duitse soldaten de Leuvense binnenstad in brand. De universiteitsbibliotheek ging geheel in vlammen op.

Bernardus Parmensis, *Casus longi super quinque libris Decretalium*, Leuven, Rudolf Loeffs de Driel, 1484. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, Inc. 240.

De collectie die daarna, deels met Duitse herstelbetalingen (volgens artikel 247 uit het Verdrag van Versailles van 28 juni 1919), werd heropgebouwd, brandde op 16 mei 1940 andermaal af als gevolg van een bombardement. Slechts een minieme fractie van de verzameling bleef gespaard. Opnieuw bouwde de universiteit met steun van velen een bibliotheek op. Vreedzamer, maar ook heel ingrijpend, was de splitsing van de Leuvense Universiteit in 1968.

De verzameling die vanaf 1969 werd uitgebouwd is zeker niet minder belangrijk dan haar voorgangers – integendeel! Met meer middelen en nog meer inzet werd een collectie tot stand gebracht die op vele vlakken

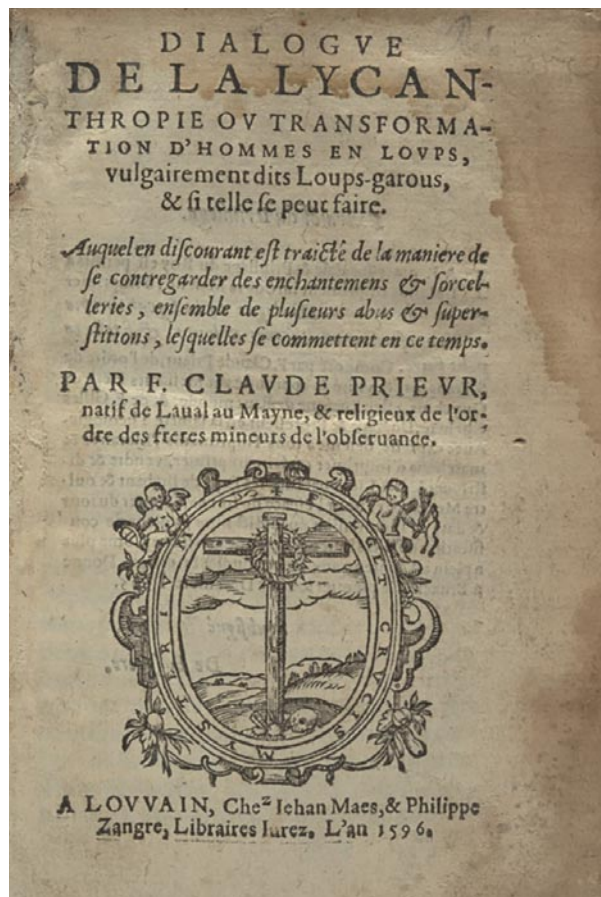
systematischer, grondiger en dus rijker is samengesteld. De huidige bewaarcollectie telt zo veel meer edities van bijvoorbeeld Juan Luis Vives of Justus Lipsius dan er ooit waren geweest in de universiteitsbibliotheek. En dat geldt zeker ook voor het aantal Leuvense drukken. Sinds 1969 werd de verzameling werken van en over Leuvense professoren, de zogenaamde *Collectio academica antiqua*, planmatig aangevuld. Er was alvast een goede basis aanwezig om op voort te bouwen, met name de collectie van Henry de Vocht (1878–1962), specialist van het Leuvense humanisme en van de universiteitsgeschiedenis. In een kleine halve eeuw hebben professor Jan Roegiers (1944–2013), zijn medewerkers en hun opvolgers, de Academische Collectie op alle vlakken verstevigd. Met het legaat van Jan Roegiers kwam er bovendien een fijne collectie academisch drukwerk uit de achttiende eeuw de reeds rijke verzameling aanvullen. Veel van dat academisch drukwerk was ook in Leuven zelf gedrukt. De Leuvense universiteitsbibliotheek bezit daardoor en mede door de toestroom van materiaal uit opgeheven religieuze instellingen een mooi basisbestand aan Leuvense drukwerk.

De verwerving in 2016 van een omvangrijke en zorgvuldig aangelegde particuliere verzameling Leuvense drukken heeft de al aanzienlijke universiteitscollectie van Leuvense drukken ingrijpend verrijkt. Deze privécollectie werd in een halve eeuw bijeengebracht door een Limburger die zijn hart aan Leuven heeft verpand. Beroepshalve kwam hij in contact met vele Leuvense families, gebouwen en domeinen. Daardoor ontwikkelde hij een grote kennis van de stadsgeschiedenis en een nog grotere liefde voor de materiële relictten van het Leuvense verleden: gedrukte boeken, tinnen voorwerpen, beelden, schilderijen en prenten, en nog zoveel meer. De verzamelaar streefde niet naar de onbereikbare volledigheid, wel naar representativiteit. En daarin is hij voortreffelijk geslaagd. De ruim 850 drukken van vóór 1800 bieden een staalkaart van wat Leuvense drukkers en uitgevers van 1474 tot 1800 hebben gepresteerd. Er is niet zoveel ambtelijk drukwerk aanwezig – dat werd immers meestal in Brussel gedrukt. Ook het academisch drukwerk is beperkt in aantal, maar dat wordt verklaard door de genereuze houding van de verzamelaar die de Leuvense universiteitsbibliotheek steeds voorrang gaf op veilingen.

Des te sterker is de verzameling op het vlak van ander drukwerk, dat meestal voor een ruimer en anderszins geïnteresseerd publiek was bestemd: literaire teksten, religieuze en politieke geschriften, handboeken voor juristen, medici, technici van allerlei slag, populair leesvoer, enz.

Op één belangrijk terrein is deze particuliere collectie veel sterker dan die van de universiteitsbibliotheek, namelijk inzake incunabels. Door gebrek aan middelen of andere prioriteiten had de universiteitsbibliotheek nauwelijks mogelijkheden om, trouwens relatief zeldzame, Leuvense incunabels te verwerven.

Met veel kennis, flair en discretie heeft de privéverzamelaar een twaalfstal Leuvense incunabels bij elkaar kunnen brengen: niet minder dan acht van Jan van Westfalen (onder meer Werner Rolevinck, *Fasciculus temporum*, 1476 [= 1475] – Inc. 233, en Arnaldus de Villanova, *Regimen sanitatis Salernitanu[m]*, [ca. 1484] – Inc. 238), en telkens één van Egidius van der Heerstraten (en wat voor een: Boccaccio, *Liber de claris mulieribus*, 1487 – Inc. 241), Rudolf Loeffs de Driel en Johan Veldener. Uit de zestiende eeuw bracht hij bijna 200 drukken bij elkaar, waaronder 6 van Dirk Martens (zoals Erasmus' *Novum Testamentum*, [1519] – CaaA2387, evenals Griekse edities van Homerus' *Ilias* en *Odysseia*, 1521–1524 – CaaA2384 en CaaA2385), 8 van Rutger Rescius, 20 van Servaas Sassenus, 18 van Bartholomeus Gravius, 28 van Joannes Bogardus en niet minder dan 32 van Joannes Masius (waarbij het spectaculaire boekje van Claude Prieur, *Dialogue de la lycanthropie ou transformation d'hommes en loups*, 1596 – 7A7041).

Claude Prieur, *Dialogue de la lycanthropie*, Leuven, Joannes Maes & Philippus Zangrius, 1596. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, 7A7041.

Zelfs heel zeldzame Engelstalige drukken voor de uitgeweken katholieken zijn aanwezig (zoals Nicholas Sander(s), *The supper of our Lord set forth according to the truth of the gospell and Catholike faith ... with a confutation of such false doctrine, as the Apologie of the Church of England, M. Nowels challenge, or M. Iuels Replie have uttered, touching the real presence of Christe in the Sacrament*, 1566 – CaaA2402). De zeventiende eeuw omvat 336 edities, waaronder 14 van Hendrik van Haestens, 22 van de Coenesteijns, 33 van de familie Masius, 30 van de familie Stryckwant, 40 van de familie Denique, en niet minder dan 60 van Hieronymus Nempaeus. De achttiende eeuw is met ongeveer 320 titels vertegenwoordigd, waaronder 42 van de Academische Drukkerij en ruim 90 van leden van de familie Van Overbeke, naast nog twee bundels met thesissen.

Zo'n vijfentwintig jaar geleden heb ik kennis mogen maken met deze verzamelaar, een minzame man, klein van gestalte, maar groot van hart en geest. Tijdens onze talrijke veilinggesprekken vertelde hij vol bezieling over zijn passie voor Leuven, over de vele verrassende objecten die hij bij antiquaren en antiquairs kon verwerven. Genereus liet hij mij telkens de vrije hand om voor de universiteitsbibliotheek te kopen. Dankbaar was hij altijd voor verwijzingen naar Leuvense drukken in catalogi van buitenlandse antiquaren. Zijn verzameling Leuvense drukken is nu helemaal en definitief Leuven geworden. Het afscheid nemen is niet makkelijk geweest, maar de voldoening over het verzamelen zelf en de zekerheid dat hij zijn liefde voor zijn stad kon doorgeven, stemt hem tot vreugde. *Olim meminisse iuvabit*. De Leuvense universiteit is hem grote dank verschuldigd.

Marcus de Schepper

Literatuur:

Over Leuvense drukken en drukkers:

- Chris Coppens, *De wieg van de boekdrukkunst te Leuven: Leuvense incunabelen in Leuven bezit*, Leuven 1998.
- Gerard van Thienen & John Goldfinch, *Incunabula printed in the Low Countries: a census*, Nieuwkoop 1999 (Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 36), m.n. 500-508.
- Pierre Delsaerdt, *Suam quisque bibliothecam: boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense Universiteit, 16de - 18de eeuw*, Leuven 2001 (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis. Series A, 27).

Over Leuvense collecties:

- Jozef IJsewijn & Jan Roegiers, *Charisterium H. De Vocht 1878-1978*, Leuven 1979 (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 2).
- Chris Coppens, Mark Derez & Jan Roegiers, *Leuven University Library: 1425-2000*, Leuven 2005.

Over de verworven collectie:

- An Smets & Katharina Smeyers, *Cras vives: incunabula and rare books printed in Leuven*, Leuven 2016.

Preliminare lesnotities uit de zestiende eeuw: Collegium Trilingue-professor Cornelius Valerius' Vergiliuslexicon¹

In 1932 wist professor Henry de Vocht (1878-1962), auteur van de lijvige en vierdelige *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550* (*Humanistica Lovaniensia*, 10-13, Leuven 1951-1955), via zijn connecties aan de universiteit van Keulen een bundel documenten op te kopen waarvan vaststond dat zij verband hielden met de Leuvense universiteit. Het grootste deel van deze papieren, neergeschreven in een klein en moeilijk leesbaar handschrift, bleek ooit toebehoord te hebben aan de zestiende-eeuwse humanist en vierde hoogleraar Latijn aan het Drietalen-college, Cornelius Valerius (1512-1578). De slechts gedeeltelijk uitgegeven schriftjes bevatten naast brieven, gelegenheidspoëzie en redevoeringen ook een aantal documenten die hun oorsprong kennen in de studeerruimte van Valerius zelf...

Opgeleid te Utrecht (St.-Hiëronymusschool) en Leuven (Artesfaculteit en Drietalencollege), ging Cornelius Valerius al snel aan de slag als leerkracht en onderrichtte in deze hoedanigheid zijn studenten in de eerste plaats in het *trivium* (grammatica, logica en retorica) en het *quadrivium* (geometria, aritmetica, astronomia en musica). In 1538 viel het hem te beurt om, op vraag van zijn oud-leraar Georgius Macropedius (1487-1558), te doceren aan de Latijnse school van zijn geboortestad Utrecht. In 1546 was hij even leraar in Zierikzee om daarna, in hetzelfde jaar, preceptor te worden te Leuven. Zijn grootste faam zou hij echter kennen als professor Latijn aan het Collegium Trilingue, een functie die hij vanaf de dood van zijn voorganger, Petrus Nannius (1496/1500-1557), tot aan zijn eigen dood in 1578 met veel passie en gedrevenheid zou uitoefenen.

Na Cornelius Valerius' overlijden bleven zijn papieren lange tijd bewaard in het college. Valerius Andreas (1588-1655), professor Hebreeuws aan het Collegium Trilingue tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw, heeft de stukken in kwestie nog kunnen raadplegen en drukte in zijn *Bibliotheca Belgica* (Leuven, Henricus Hastenius, 1623, 222-223) nog de wens uit dat iemand ooit de taak op zich zou nemen om alles in het licht te geven.

Zelf beseftte hij dat dit makkelijker gezegd dan gedaan was: de manuscripten op zich waren te moeilijk leesbaar om zomaar aan een drukker af te geven en zelf heeft Valerius Andreas geen pogingen ondernomen om de documenten drukklaar te maken. Een eeuw later schreef Jean-Noël Paquot (1722-1803), eveneens hoogleraar Hebreeuws aan dezelfde instelling, dat de paperassen verloren waren gegaan. Dit was echter niet het geval. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de documenten in het buitenland terechtgekomen door een anonieme professor die ze wilde beschermen tegen het oorlogsgeweld van de tweede helft van de zeventiende eeuw. Zoals reeds gezegd kwamen de geschriften terug boven water in Duitsland in de eerste helft van de twintigste eeuw.

De papieren, voor het eerst door De Vocht gerangschikt op grootte en volgens de verschillende handen, vertonen een grote verscheidenheid aan onderwerpen. De Vocht compileerde zo zes bundels: vier volumes *Collectanea* (KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, mss. 1178-1181) en telkens één volume *Carmina* (ms. 1176) en *Epistolae* (ms. 1177). Het laatste deel van de *Collectanea* bevat echter geen schrijfsels van Cornelius Valerius, maar wel van Theodoricus Langius, professor Grieks aan het Drietalencollege van 1560 tot aan zijn dood in 1578.

¹ Deze bijdrage is een (gedeeltelijk) herwerkte versie van de notitie in de wetenschappelijke catalogus die hoort bij de tentoonstelling *Erasmus' droom. Collegium Trilingue 1517-1797*, cf. literatuurlijst.

2 Cf. ms. 1179, f. 93r.

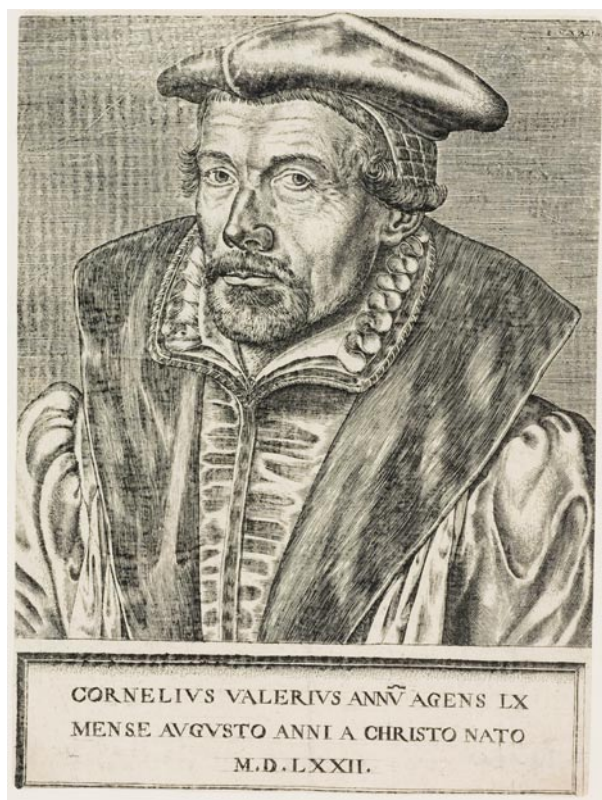
3 Deze uitgave komt overeen met het 14de volume in de reeks *Humanistica Lovaniensia*.

4 Zie bijvoorbeeld de lijkrede van Valerius op zijn voorganger Petrus Nannius in vol. IV, 454–472.

5 Meer bepaald *Collectanea A*, vol. 2 [= ms. 1179], ff. 4r–4v, 7r–8v, 67r–v en 69r–v. In het artikel ‘*Regina linguarum*. Het doceren van Latijn aan het Collegium Trilingue, 16de–18de eeuw’ (Feys-Sacré, 2017; cf. literatuurlijst) suggereerden we dat het lexicon mogelijk gebaseerd was op nota’s van Petrus Nannius. Verder onderzoek heeft aangetoond dat dit echter niet het geval kan zijn.

6 Ondanks het ontbreken van concrete filologische commentaren, weten we dat Cornelius Valerius o.a. Vergilius las met zijn leerlingen; cf. *Correspondance de Christophe Plantin*, ed. Max Rooses & Jan Denuc , Antwerpen 1914 [herdruk Liechtenstein, 1968], vol. IV, 300–302, *epist.* 640. Uit deze brief blijkt dat Valerius in juli 1575 op het punt stond het vijfde boek van Vergilius’ *Aeneis* te verklaren.

7 Dank aan drs. Christophe Geudens voor de transcriptie. De lemmata hebben betrekking op de relevante woorden in Vergilius’ eerste *Ecloga*.

Cornelius Valerius, gravure door Paulus van Wtewaël, 1574. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, PA00189.

Daarnaast bevatten de bundels een klein aantal documenten uit de zeventiende eeuw, onder meer een Latijns lexicon waarbij op de eerste pagina het volgende te lezen staat: *inceptum 2° Februarij 1604* (‘begonnen op 2 februari 1604’).²

De Vocht wist veel informatie te putten uit al deze bronnen, die hij vervolgens verwerkte in zijn reeds genoemde geschiedenis van het college. Later, in 1957, gaf hij een deel van Valerius’ nalatenschap uit in een monografie getiteld *Cornelii Valerii Ab Anuwater Epistolae et Carmina*.³ Dit boek omvatte in de eerste plaats de correspondentie van Valerius en diens poëzie. Van andere belangrijke stukken had hij reeds een kritische editie verzorgd, onder andere in het laatste deel van zijn Trilingue-geschiedenis.⁴

In één van deze boekjes *Collectanea* vinden we een nog onuitgegeven lexicon terug, getiteld *Ex Pierii castigationibus in Virgilium, de orthografia* (‘Over de juiste spelling, uit Pierius’ commentaren op Vergilius’).⁵

Het is zeer aannemelijk dat Cornelius Valerius dit lexicon, gebaseerd op de *Castigationes et varietates Virgilianae lectionis* (eerste druk te Rome bij Blades Asulanus, 1521) van de Italiaanse humanist Pierio Valeriano (1477–1558), gebruikte tijdens zijn Vergiliuslessen aan het Drietalencollege.⁶ In deze tien folia tellende woordenlijst presenteerde Valerius een register met moeilijke woorden, telkens van uitleg voorzien betreffende de correcte schrijfwijze. Ter illustratie volgt nu een transcriptie en vertaling van de eerste regels van het lexicon.⁷

Silvester: *in antiquis codicibus invenio silvestrem per i latinum scriptum.*

Otium: *ubique in veterum inscriptionibus per t non per c et negotiari, otium, otiosus, per t scripta animadverti.*

Namque: *in antiquis codicibus per m ante q scribitur. Et semper deus distincte non unico vocabulo.*

Corulus: *sive corylus scriptum in codice Romano, veteri more, quo Romani peregrinas litteras non admittebant. Inveni alibi colyrus, forte sic scriptum quod inde columnus fiat, sed hoc barbarismum esse dicit Sosipater C[h]arisius litterarum transmutatione, quum sit corulus arbor, ita enim apud eum scribitur.*

Foecundus: *foetus foecundus et cetera per oe scribenda.*

Silvester [i.e. bosrijk]: in oude codices vind ik ‘silvester’ terug, met een Latijnse ‘i’ [dus niet ‘y’] geschreven. (cf. Verg., *Ecl.* I, 2)

Otium [i.e. vrije tijd]: overal [lees je voor ‘otium’] in de inscripties van de ouden ‘t’ in plaats van ‘c’, en ik heb gemerkt dat ook ‘negotiari’, ‘otium’, ‘otiosus’, met een ‘t’ geschreven worden. (cf. Verg., *Ecl.* I, 6)

Namque [i.e. want, namelijk]: ‘namque’ wordt in oude codices geschreven met een ‘m’ voor de ‘q’. En ‘semper deus’ wordt afzonderlijk geschreven, niet als één woord. (cf. Verg., *Ecl.* I, 7)

Corulus [i.e. een hazelaar] of **corylus**, zoals er in de *Codex Romanus* op oude wijze geschreven staat. De Romeinen lieten wat deze (eerste) schrijfwijze betreft vreemde [in dit geval Griekse] letters niet toe. Elders vond ik ‘colyrus’, Misschien zo geschreven dat

daaruit 'columnus' [i.e. van hazelaarshout] ontstond, maar Sosipater Charisius zegt dat dit door een herschikking van letters een barbarisme is – want de boom zelf, zegt hij, heet 'corulus' (zo spelt hij dat woord). (cf. Verg., *Ed. I*, 14)

Foecundus [i.e. vruchtbaar]: 'foetus', 'foecundus', enzovoort moeten met 'oe' geschreven worden. (cf. Verg., *Ed. I*, 21)

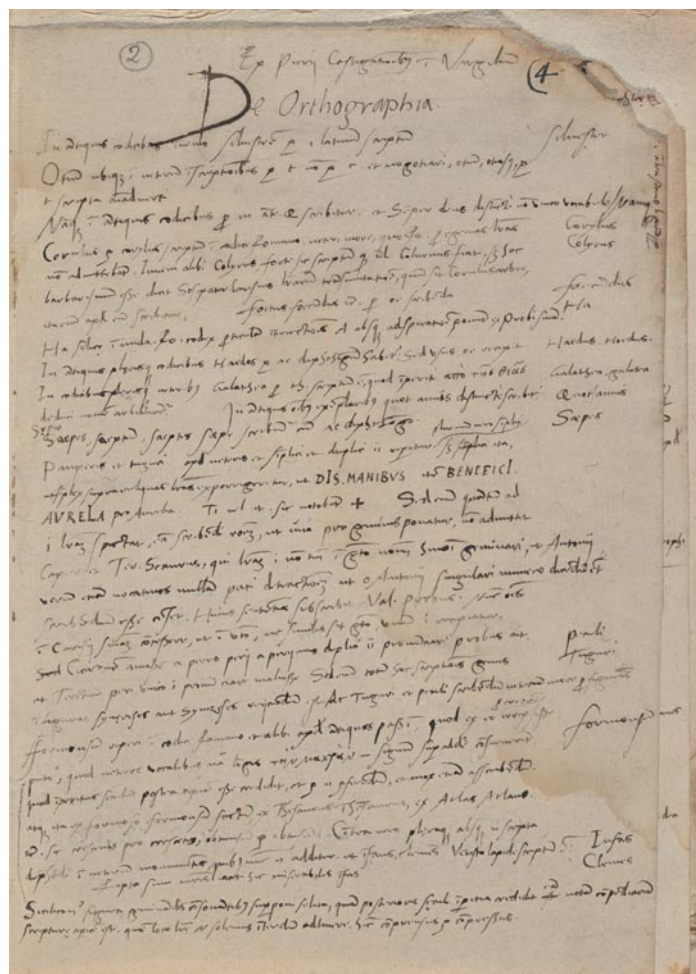
Dat Cornelius Valerius zich baseerde op Pierius' *Castigationes et varietates* blijkt niet enkel uit de titel, maar kunnen we tevens door de vele letterlijke verwijzingen en geciteerde passages vaststellen. Verder onderzoek moet nog uitwijzen *hoe* Valerius precies te werk ging en *waarom* hij net die bepaalde passages (zowel uit de Vergiliaanse basistekst als Pierius' commentaar) uitkoos om zijn lessen op te baseren...

Xander Feys

Onderzoeksgroep Latijnse Literatuur,
KU Leuven

Literatuur

- Xander Feys & Dirk Sacré, 'Regina linguarum. Het doceren van Latijn aan het Collegium Trilingue, 16de-18de eeuw', in Jan Papy (ed.), *Het Leuvense Collegium Trilingue 1517-1797. Erasmus, humanistische onderwijspraktijk en het nieuwe taleninstituut Latijn - Grieks - Hebreeuws*, Leuven 2017, 103-129 (i.h.b. 113-116).
- Xander Feys, 'Teruggevonden papieren van de vierde professor Latijn aan het Trilingue: Cornelius Valerius (i.e. cat. nr. 88)', in Jan Papy (ed.), *Erasmus' droom. Het Leuvense Collegium Trilingue 1517-1797. Catalogus bij de tentoonstelling in de Leuvense Universiteitsbibliotheek, 18 oktober 2017-18 januari 2018*, Leuven 2017, 168-170 (met verdere bibliografische referenties).

Valerius' preliminaire lesnotities over juiste spelling, gebaseerd op Pierius' *Castigationes et varietates*. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, ms. 1179, f. 4r.

Erasmus en enkele van zijn overwegingen omtrent muziek

Deze tekst is een sterk ingekorte versie van het artikel *Erasmus en de muziek* dat wijlen René Bernard Lenaerts, hoogleraar muziekwetenschap KU Leuven (1949 – 1973), in 1969 schreef naar aanleiding van de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van Erasmus. Het werd, samen met drie andere bijdragen over Erasmus, uitgegeven door de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Het treurlied op de dood van Erasmus is een recente aanvulling op het verhaal van Lenaerts.

Desiderius Erasmus (1466–1536) heeft talrijke kunstenaars ontmoet tijdens zijn vele reizen en aan de hoven van paus Leo X en keizer Karel, onder wie de schilders Albrecht Dürer (†1528), Quinten Metsys (†1530) en Hans Holbein de Jonge (†1543), de componisten Johannes Ockeghem (†1497) en Jacob Obrecht (†1505), en de Zwitserse muziektheoreticus Henricus Glareanus (†1563).

Glareanus schreef in zijn *Dodekachordon* dat Erasmus Jacob Obrecht heeft gekend en diens compositorisch oeuvre heel erg apprecieerde:

‘Naar het oordeel van onze leermeester Erasmus van Rotterdam, en niet minder volgens ons, moet hij [Obrecht] voor niemand onderdoen inzake rijkdom van uitdrukking en verhevenheid van de melodie. Hij was met name Erasmus’ muziekleraar tijdens diens kinderjaren, zoals wij vele jaren geleden persoonlijk uit Erasmus’ mond hoorden.’ (Vert.: Gilbert Tournoy). Dat betekent dat Erasmus enige kennis moet hebben gehad van het gangbare muziektechnisch vocabularium en dat hij, samen met andere koorknappen, liturgische diensten heeft opgeleust.

tum etiam treis. Primum est Jacobi Obrechtii Symphoneræ, quod ad copiam attinet, ac Carminis maiestatem D. Erasmi Roterodami Præceptoris nostri, atque adeo etiam nostro iudicio, nulli secundus. Fuit autem puero Erasmo in Musicis Præceptor, ut ex ore Erasmi ante multos annos ipsi audiimus. In ea cantione Aoli Systema est cum Semiditono aut dia

Henricus Glareanus, *Dodekachordon*, Basel, Henricus Petrus, 1547, p. 256. Leuven, verzameling Gilbert Huybens.

Kennelijk was de belangstelling van Erasmus voor de literatuur en de theologie zo veeleisend dat hij ofwel geen behoefte voelde, ofwel de competentie miste, ofwel gewoon geen tijd had om muziek en andere kunstuitingen in zijn onderzoek te betrekken.

Wel publiceerde hij een aantal gevatte ideeën over muziek:

‘Zoals de toon van een trompet de zangers overstemt, zo houdt een vrouw ervan gehoord te worden boven de stem van haar echtgenoot.’

‘Harmonieuze muziek groeit uit verscheidenheid, uit een samenklinken van hoge en lage tonen: maar vriendschap ontstaat uit een gelijke inborst.’

‘Iemand die niet bedreven is in het zingen moet de harp niet ter hand nemen; zo ook moet niemand het beleid op zich nemen als hij niet begaafd is met een bezadigd oordeel.’

In tegenstelling tot Luther (†1546), die met muziek begaan was en waardering toonde voor mensen met muzikale kennis en talent, liep Erasmus niet hoog op met het beroep van ‘de muzikanten’. Hij noemde ze misprijzend *dionysiaci*, want:

‘Als jongelingen onder de dionysiaci worden opgeleid, worden vaak hun beste jaren verknood. Als zij volwassen worden blijken zij tot niets

bekwaam tenzij tot zingen en drinken. Zulke muzikanten zijn een nutteloze geldverspilling voor de Kerk. Soms hoort men hen gedurende de diensten met elkaar praten op de hun eigen onbeschaamde manier.’

Weinig vleidend waren zijn uitspraken over de religieuze en profane muziek en hun uitvoeringen van zijn tijd. Bij het gregoriaans, waarvan de melodische gaafheid en verfijnde ritmiek toen volledig waren vervaagd, voelde hij zich niet alleen onwennig tegenover lange vocalises, maar ergerde hij zich aan foute tekstplaatsingen en aan inhoudsloze teksten die in de liturgie van nieuwe heiligenfeesten werden ingelast. Zelf schreef hij in 1524 de tekst voor het officie van O.-L.-Vrouw van Loreto.¹

¹ D. Erasmus, *De pueris liberaliter instituendis libellus*. Antwerpen, 1529, ff. B6r–D1v.

Erasmus, de filoloog, streefde in het bijzonder naar tekstverstaanbaarheid en naar soberheid en decorum bij de uitvoering. Eén van zijn favoriete stukken was het *Pater noster* vanwege de oorsprong van de tekst (de Bijbel), de plaats in de mis en de eenvoudige melodie met haar kwartomvang. Zijn mening over de meerstemmige religieuze muziek was ongezoeten:

‘In de kerk hoort men een gekunstelde en theatrale muziek, een wemeling van allerhande stemmen. Hoorns, trompetten en schalmeien weerklinken en wedijveren tussen de stemmen door. Men hoort minneliederen en frivole deuntjes zoals bij de dansen van hovelingen en kunstenaars. Het volk gaat naar de kerk alsof het een theater was, voor het genot van de oren. Tot dit doel worden kunstenaars van het orgel onderhouden met een hoog salaris, en zijn er groepen knapen die al hun tijd besteden om deze dingen te leren, en intussen jarenlang niets studeren wat deugdelijk is.’

Pleitte hij ook hier voor een matiging van muzikale excessen, over de esthetische waarde van de polyfonie rept hij met geen woord.

Met Plato als gids huldigde Erasmus de idee dat muziek een belangrijke factor was in de morele verheffing van de maatschappij en dat de oude modi een therapeutisch effect hadden op het gemoed, niet alleen om het te bedaren, maar ook om het te prikkelen. Dat laatste was volgens hem het geval bij de frivole liederen die overal weerklonken, vooral de Franse chansons die door de Parijse muziekdrukker Pierre Attaignant (†1552) werden verspreid en beducht waren voor hun ‘schunnige geintjes’:

‘Het is thans in sommige landen de gewoonte geworden om elk jaar nieuwe liederen te publiceren die door jonge meisjes vlijtig worden bestudeerd. De inhoud van deze liederen is doorgaans de volgende: een vrouw die haar man bedriegt, een jong meisje dat tevergeefs door haar ouders wordt bewaakt, of een geheime samenkomst van twee minnaars. Deze dingen worden voorgesteld alsof ze rechtschapen waren. Zelfs een geslaagde schurkenstreek wordt toegejuicht. Deze bedenkelijke onderwerpen worden daarbij gekruid met obscene toespelingen gehuld in allegorie en metafoor, zodat de onbeschaamdheid ten top wordt gedreven. Velen verdienen hun brood met deze bezigheid, vooral de Vlamingen. Als de wetten toegepast werden, dan moest men de auteurs van zulke teksten geselen en veroordelen: in plaats van slechte liedjes zouden ze treurliederen moeten zingen. Zij die openlijk de jeugd bederven, leven van hun misdaad. Nochtans zijn er ouders die het een teken van goede opvoeding achten dat hun dochters deze liederen kennen.’

Ogenschijnlijk was Erasmus niet afkerig van muzikale optredens die hem te beurt vielen: in Besançon zong ooit een koor onder zijn raam, en in Konstanz brachten de stadsmuzikanten hem een serenade. Van vrienden en kennissen wist hij hun muzikale kwaliteiten te waarderen: Thomas More, die kennelijk geen al te melodieuze stem bezat, zong wel vrij goed en articuleerde voortreffelijk; Alice, zijn tweede vrouw, speelde dagelijks harp, luit en blokfluit; Andrew Stuart, een student van Erasmus, was een vlijtig musicus die zich elke middag bekwaamde in het zingen en het bespelen van luit en clavichord.

René Bernard Lenaerts/Gilbert Huybens

Voor Johannes Ockeghem en zijn vriend Hieronymus Busleyden (†1517) schreef Erasmus bij hun dood een elegie. Minder bekend is het feit dat hijzelf met een anoniem treurlied – *Plangite pierides* – werd bedacht. De componist is Benedictus Appenzeller, van 1537 tot 1551 zangmeester aan het hof van landvoogdes Maria van Hongarije. Het verscheen in het *Tertius liber motetorum ad quinque et sex voces*, Lyon, Jacques Moderne, 1538.

Plangite, pierides, dulcique Helicone relicto,
Plangite doctiloqui funera acerba viri.
Artes cui dederat cunctas ter magnus Apollo,
Contentus vestro delicuisse choro.
Flete decus vestrum neglectaque carmina cessent.
<Toto nunc resonet> Musica mesta solo.
Belgica patroni deploret funus ERASMI.
Plangite castalii vos quoque fata viri.

Secundus superius: Cecidit corona capitis nostri.

Weeklaagt, Muzen, en verlaat de lieflijke Helicon;
Bejammert het smartelijke lot van deze geleerde en welbespraakte man.
Hem had de machtige Apollo met alle talenten begiftigd,
gelukkig dat hij kon opgaan in uw koor.
Beweent uw sieraad en laat geen zorgeloze liederen weerklinken.
In <heel> het land <weerklinke nu> treurmuziek.
Laat de Lage Landen de dood van hun leidsman Erasmus bewenen.
Beweent ook gij het lot van deze fijnbesnaarde man.

Tweede superius: De kroon die op ons hoofd stond is eraf gevallen.

Gilbert Huybens, met vertaling door Gilbert Tournoy

Literatuur

- Helmut Fleinghaus, *Die Musikanschauung des Erasmus von Rotterdam*, Regensburg 1984;
E. Passadore, “‘Divinas res est musica’: la musica nel pensiero di Erasmo”, in Achille Olivieri (ed.), *Erasmo e le utopie del Cinquecento: L’influenza della Moria e dell’ Enchiridion*, Milaan 1996, 166–183.

Manuscriptstudie en tekstuele genetica. Over het *Cahier de Poésie* van Giffard de la Porte

De vondst van een literair manuscript uit de achttiende eeuw is op zich tamelijk opmerkelijk. In deze verlichte eeuw is het gebruikelijk dat een handschrift, in zoverre het om een literaire tekst gaat, wordt vernietigd door de drukker, wanneer het werk eenmaal van de persen is gerold. Deze situatie maakt de arbeid van wetenschappelijke uitgevers van literaire werken er niet gemakkelijker op. Doordat een manuscript veelal ontbreekt en een succesvol werk haast onmiddellijk door piraatuitgevers in parallelle maar onbetrouwbare edities op de markt werd gebracht, is het vaak niet gemakkelijk een *editio princeps* vast te stellen.

Een handschrift is voor de literatuurhistoricus vooral interessant in het zogenaamde ‘genetisch’ perspectief. Tekstuele genetica is een deelwetenschap die onderzoekt hoe literaire werken doorheen het schrijfproces zelf tot stand komen. Dit kan enkel op basis van handschriften: soms licht de schrijver even de veer op en ziet men hem als het ware nadenken; soms schrijft hij zenuwachtig, dan weer bedaard; doorhalingen, herformuleringen of latere inlassingen via tekstballonnen informeren ons over de gemoedstoestand van de schrijver en over de wisselvalligheden van het schrijven zelf. Work in progress.

De *Cahier de Poésies* van Jacques Etienne de la Porte waarvan het manuscript door Bijzondere Collecties van KU Leuven Bibliotheken (ms. 2014) werd verworven is geen wereldliteratuur, maar precies daarom interessant. Het is het werk van een landelijke magistraat, waarvan we enkel weten dat hij in 1790 procureur was in Mayenne en lid van het departementale Assemblée in het tweede revolutiejaar. Dit is een bundel die de schrijver zijn hele leven heeft meegedragen en die hoofdzakelijk gelegenheidspoëzie bevat. Het bezit en het bijhouden van een dergelijk poëtisch cahier is verre van ongewoon in de achttiende eeuw, maar de tastbare voorbeelden ervan zijn eerder schaars. Dit cahier geeft een inkijk in de literaire bedrijvigheid van een gewone sterveling, zonder hoge literaire ambities. Het gaat om privépoëzie om te worden voorgelezen in huiselijke kring, waarin de dichter aansluiting zoekt met vooral neoklassieke dichtvormen zoals de ode of het epyllion, een kort epos, dat in dit geval handelt over het huwelijk van de dauphin Louis XVI met Marie-Antoinette.

Het cahier bevat zowel een voorlopige versie als een netversie van dit werkje, zodat het schrijfproces met de tekstgenetische methode kan worden onderzocht.

Erg interessant is de *Anecdote sur la sépulture de Monsieur de Voltaire*.¹ Dit gelegenheidsgedicht vertelt in alexandrijnen de tragikomische omstandigheden van de dood van ‘le génie du siècle’. Voltaire stierf in 1778 kort na zijn terugkeer naar Parijs, waar hij in geen 25 jaar nog een voet had gezet. Voltaire werd door het volk ingehaald als een held, maar voor de overheid was hij *persona non grata*. De erg verzwakte Voltaire mocht nog de triomf meemaken van zijn laatste toneelstuk, maar kreeg ook in niet mis verstane bewoordingen te horen dat hij niet in gewijde grond zou worden begraven indien hij zich niet openlijk en uitdrukkelijk als lid van de Katholieke Kerk zou bekennen. Voltaire, die als deïst zijn leven lang bang is geweest om na zijn dood in een massagraf te worden geworpen, bleef tot op het einde uitvluchten zoeken: ‘vergeet u niet, Mijnheer’, zei hij op zijn sterfbed tegen de pastoor die hem de heilige hostie wilde toedienen, ‘dat ik voortdurend bloed opgeef: U wilt toch niet dat het lichaam van Christus door mijn bloed wordt besmeurd!’. Na zijn dood moest door de overheid, de familie en de clerus naar een compromis worden gezocht. Niemand wilde een schandaal. Het compromis bestond erin dat men zou doen alsof een zieke Voltaire terug naar zijn landgoed Ferney, nabij Genève, was vertrokken en daar was overleden. Een dode en onzorgvuldig gebalsemde Voltaire werd in zijn koets gezet en verliet als levende dode Parijs. Onderweg raakte zijn lichaam zo snel in ontbinding dat de lange afstand tot Ferney onmogelijk kon worden overbrugd.

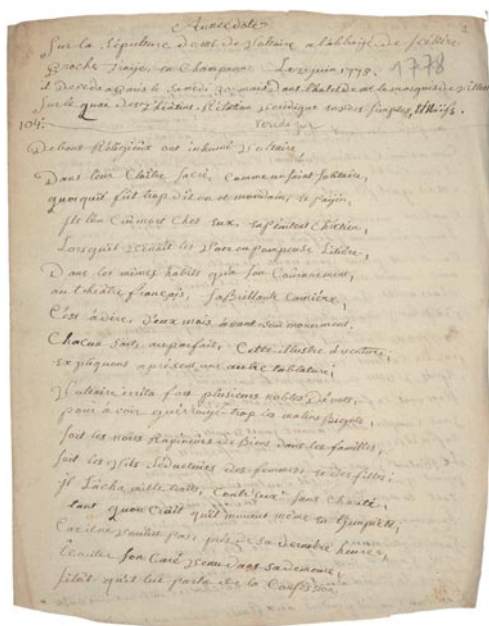
¹ Jan Herman, ‘Voltaire face à sa propre mort: une Anecdote sur la mort de Voltaire par Jacques Etienne de la Porte’ in *Cahier Voltaire*, 2017, 148–153.

Een nieuwe digitale toepassing: Lovaniensia.be

Hij werd ter aarde besteld, na een zeer eenvoudige ceremonie, in de abdij van Sellières, waarvan zijn neef in naam de abt was. Giffard de la Porte blijkt rond deze scene goed geïnformeerd, maar ziet niet de tragische kant van deze anekdote, die aantoont dat zelfs de dood van de verlichte filosoof nog voor controverse kon zorgen.

Jan Hermans

Anecdote sur la sépulture de Monsieur de Voltaire, in Jacques Etienne de la Porte, *Cahier de Poésie*, 18de eeuw. – KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, ms. 2014.

De KU Leuven en de UCL beschikken samen over zo'n 4.000 werken die behoren tot de Collectio academica antiqua (Caa) of oude academische collectie. Deze collectie groepeerde alle werken gepubliceerd door leden van de Oude Universiteit Leuven, vanaf haar oprichting in 1425 tot aan de sluiting door de Franse overheid in 1797. Het is een kerncollectie, die veelvuldig geraadpleegd wordt voor onderzoek en ook vaak getoond wordt op tentoonstellingen, zoals in 2016 op *Utopia/Utopies: dans les pas de Thomas More* in Louvain-la-Neuve en *Utopia & More* in Leuven en in 2017 op de pas afgelopen expositie *Erasmus' dream*. Bovendien bevat deze Caa-collectie verschillende erkende topstukken: namelijk Joannes Chrysostomos, *Peri proseuches logoi* B, 1529; Titus Livius, *Historiarum ab urbe condita* [...], 1545; Erycius Puteanus, *Bibliotheca, sive operum omnium* [...] *catalogus*, 1622 en *Olympiades, sola manu*, [...] *computatae*, 1626; Cornelius Franciscus Nelis, *Sylloge*, 1765-67 en *Alexis: Fragment d'institution d'un prince*, 1763.

De KU Leuven Bibliotheken en de Bibliothèques de l'Université catholique de Louvain hebben de handen in elkaar geslagen om deze collectie opnieuw samen te brengen op een digitaal platform, dat zich zowel richt op onderzoekers als op het geïnteresseerde publiek dat meer wil weten over de geschiedenis van de universiteit of over wetenschapsgeschiedenis in het algemeen. Dit platform, *lovaniensia.be*, bevat momenteel de gedigitaliseerde werken van een twintigtal geselecteerde professoren, samen met een korte biografische schets van deze hoogleraren, en een link naar meer uitgebreide biografische informatie in ODIS. Voor deze eerste fase, die werd afgerond in 2017, konden we rekenen op financiële ondersteuning door de Vlaamse Gemeenschap en de

Communauté française de Belgique in het kader van het cultureel samenwerkingsakkoord Vlaamse gemeenschap en Franse gemeenschap.

Dit is echter slechts een eerste stap. Het uiteindelijke doel is de volledige digitalisering van de oude academische collectie, ook in het perspectief van de 600ste verjaardag van de universiteit (2025). In 2018 gaan alle betrokken diensten, in samenwerking met een wetenschappelijk comité samengesteld uit hoogleraren van beide universiteiten, verder op de ingeslagen weg. U zal dus nog zeker van ons horen, maar u hoeft niet te wachten op deze nieuwe gedigitaliseerde werken om alvast eens een kijkje te gaan nemen!

An Smets

Dedicatieminiatuur op de titelpagina van Joannes Despauterius, *Versificatoria diligenter recognita*, Parijs, 1535. – KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, CaaA204.

Cover voor- en achteraan:
Boccaccio, *Liber de claris mulieribus*, Leuven, Egidius van der Heerstraten,
1487. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, Inc. 241.

Joost de Damhouder, *Praxis rerum criminalium*, Leuven, Steven Wouters en Jan Bathen,
1555. – Leuven, KU Leuven Bibliotheken, Bijzondere Collecties, 7A7045.

Redactie: Dirk Aerts, Marleen Reynders, An Smets, Katharina Smeyers
(hoofdredacteur), Tjamke Snijders en Dirk van Eldere.
Redactieadres: Katharina Smeyers, KU Leuven Bibliotheken,
Bijzondere Collecties, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven;
katharina.smeyers@kuleuven.be – http://bib.kuleuven.be/ex_officina.
Opmaak: Altera. Foto's: Digitaal Labo KU Leuven
Druk: Van der Poorten

ISSN: 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Hilde van Kiel, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven.